

ВОЛЮНТАРИСТСЬКИЙ АСПЕКТ КОНЦЕПЦІЇ ІСТИНИ У ДЖЕЙМСА

У статті досліджується проблема істини у філософії У.Джеймса. Автор аналізує суть і зміст прагматичної концепції істини американського філософа, виділяє дві її версії: ранню (волютаристську) і пізню (поєднання ідей гуманізму та інструменталізму). Важливе значення має акцент на гуманістичному вимірі істини. У статті долається стереотипність оцінки гносеології У.Джеймса.

Ключові слова: істина, “воля до віри”, прагматичний метод, релігійний досвід.

Однією із центральних у філософській проблематиці є проблема істини. Вона належить до найфундаментальніших. З одного боку, істина постає як ідеал науково-пізнавальної діяльності, що відносить її до сфери гносеології та епістемології. Цілком зрозуміло, що таке бачення істини як ідеалу (а ідеал завжди недосяжний) уже саме по собі стирає межі чіткого її визначення. Цей момент пояснює наявність величезної кількості концепцій істини (кореспондентська або “концепція відповідності”, когерентна, конвенціональна, семантична, прагматична тощо). З іншого боку, часто проблема істини розуміється досить вузько. При цьому пізнання ніби ізольовується від широкого контексту соціальних колізій, багатоманіття форм духовного життя та матеріально-перетворюючої діяльності. Таким чином, істина стає “по той бік” етико-гуманістичної проблематики, життєвих потреб людини тощо.

Вагомість значення проблеми істини у філософії пояснює актуальність пошуків її розв’язання. “Істина завжди залишається великим словом, яке змушує сильніше битися серце” [3, с.21]. Сьогодні ці пошуки ведуться в контексті складних, суперечливих подій сучасної епохи, з урахуванням різноманітності сформованих історією філософії тлумачень істини. Серед концепцій варто виокремити прагматичну, одним із засновників якої вважаємо американського філософа кінця XIX – початку XX ст. У. Джеймса (1842–1910).

Прагматична концепція істини У.Джеймса в критичній літературі жваво обговорювалася з моменту її появи. Перші її критики одночасно були й опонентами філософії У.Джеймса (А.Тейлор, Г.Мур, Б.Рассел). Вони не стільки аналізували його концепцію, скільки заперечували її через антропологічний аспект, обґрунтовано вказуючи на ряд логічних помилок.

Більш адекватну характеристику гносеологічних основ концепції істини У.Джеймса запропонував польський логік і філософ К.Айдукевич, указавши, що в ній критерієм істини є не відповідність ідеї реальності, а відповідність ідеї кінцевому результату її реалізації.

У роботах із загальної проблематики сучасної філософії, у тому числі й філософії прагматизму, деякі радянські автори виділяли й прослідковували окремі її аспекти (В.Асмус, А.Богомолів, М.Кіссель, Ю.Мельвіль, В.Табачковський, Н.Юліна). Так, В.Табачковський показав спільність антиінтелектуалізму У.Джеймса з антиінтелектуалізмом “філософії життя”. В.Асмус у протиріччях американської буржуазної свідомості побачив соціальні корені прагматичних ідей філософа. Окремі аспекти метафізики У.Джеймса розглянула Н.Юліна, указавши на обмеженість її радикалізму.

У цілому, дослідників гносеології У.Джеймса можна поділити на два табори. Представники першого звинувачують філософа у ворожому ставленні до науки, бажанні її знищити через утвердження агностицизму та апологетику релігії (А.Богомолів, А.Гагарін, Д.Єрмоленко, П.Копнін, М.Р.Коен, Б.Рассел, Г.Уельс тощо). Гостро критикується відмова прагматизму У.Джеймса від наукового методу, що веде до заперечення здатності пізнання адекватно відображати дійсність; недооцінка ролі теоретичного осмислення навколишньої реальності через абсолютизацію поняття практики, що підриває об’єктивну основу знання, перетворює науку на технічний засіб задоволення утилітарних потреб, спотворює істину через зведення її до корисності, вигоди, успіху (А.Рей). Опозиціонують такій оцінці філософських ідей У.Джеймса критики протилежного табору А.Рей, Н.Решер, Т.Хілл, С.Хук.

Радянська критична література (А.Богомолів, А.Гагарін, Д.Єрмоленко, П.Копнін, Є.Чудінов тощо) зводить прагматичну концепцію істини У. Джеймса до реакційної апології буржуазних інтересів, а отже, до такої, що виражає характерні риси американського способу життя і є опозиційною до марксистсько-ленінської методології науки.

У С.Франка ставлення до прагматизму неоднозначне: він досить різко критикує У.Джеймса за боротьбу проти раціоналізму, неокантіанства, апіоризму, а за поворот до волюнтаризму, до багатоманіття релігійного досвіду та принципів критики практичного розуму хвалить. Високу оцінку американському філософу дають Д.Корк, С.Лур'є, Л.Лопатін, Я.Бредман, В.Хвостов та інші за синтез наукового та релігійного підходів у концепції істини, прагнення примирити науку і релігію.

Але попри все розмаїття критичної літератури, усе ж спроби розглянути філософські погляди У.Джеймса в цілісності, прослідкувати їх джерела, генезис і розвиток часто набували досить фрагментарного й однобокого характеру. Кидається у вічі надто традиційне та стереотипне тлумачення концепції істини американського філософа – виключно в редакції “прагматична” зі зведенням до “утилітарної”.

Метою даного дослідження є критичне переосмислення на основі новітніх здобутків філософського знання доктрини прагматичної істини У.Джеймса при врахуванні динаміки її розвитку, виділення двох її варіантів – ранньої та пізньої версій.

Мотивом до створення волюнтаристської версії істини, скоріш усього, стало прагнення У.Джеймса вирішити проблему “оптимізму-песимізму” (відображену в його інтелектуальній біографії), з якою він зустрівся віч-на-віч, переживаючи складний період власних духовних пошуків. Крім того, філософом керувала потреба показати доцільність оптимістичного погляду на життя, на яку він вийшов у період захоплення працями французького філософа Ш.Ренув'є, у період своєї першої світоглядної революції. “Я думаю, що вчора в моєму житті була криза. Я закінчив першу частину другого есе Ренув'є і не бачу причини, чому його визначення Свобідної волі – вибір думки серед безлічі наявних варіантів – ілюзія... Моїм першим актом свободної волі буде віра в свободну волю... Колись самогубство було для мене найсміливішим способом втілити мої пориви; тепер же я роблю наступний крок у реалізації моєї волі, – треба не лише діяти, але й вірити; вірити в мою індивідуальну реальність і творчу силу...” [12, с.81].

В онтологічному вимірі межі дійсності в доктрині У.Джеймса відповідають межам досвіду суб'єкта – усій сукупності змісту психічних процесів (як у свідомості, так і в підсвідомості). Дана реальність при цьому набуває значення загальнолюдського рівня буття, який усвідомлюється суб'єктом як його власне життя. У волюнтаристській версії істини американський філософ ототожнив істину з переконанням, що здатне допомогти індивіду подолати складність, жорстокість світу. Так, віра в індетермінізм, за якою всі майбутні події є нереалізованими можливостями, породжує віру суб'єкта у власну здатність впливати на історію свого життя. У такому розумінні первинною передумовою істинності будь-якої ідеї може бути не раціональний підхід до неї, а лише сама віра суб'єкта.

Основним критерієм віри є готовність до дії заради мети. Це вказує на її перевагу над науковою очевидністю. Віра включена в життєвий потік часом настільки непомітно, що людина може й не усвідомлювати механізми її впливу: “людина в горах потрапляє в ситуацію, що штовхає її на ризик – відчайдушний стрибок. Суб'єктивні емоції, надія і віра вселяють у неї впевненість, що вона досягне мети, перестрибне. Однак, якщо ця людина боїтиметься й не довірятиме власним силам, вона неодмінно зірветься у прірву. Звідси – “віра – одна з неминучих попередніх умов здійснення бажання... Є випадки, коли віра сама себе виправдовує” [5, с.66].

Віра тісно переплетена з волею. Дане твердження стало мотивом до народження ключового поняття у волюнтаризмі У.Джеймса: “воля (жага) до віри”, пізніше – “право на віру”, що бере свій початок із прагнення філософа розв'язати ряд питань гносеологічного характеру (що є критерієм пізнання, якою є його природа?). Воля до віри проявляється лише в конкретних умовах і тоді, коли людина зустрічається з вибором. Ситуація вибору може бути різною: коли неможливо не вибрати, коли вибір уже не повторити або в якомусь іншому варіанті. Вибір здійснюється часто в екстремальних ситуаціях, у моменти

життєвих криз. Тоді, пише У.Джеймс, найважливіше для індивіда не втратити надію, сподівання на краще. Тому філософ і наводить у своїх роботах конкретні приклади того, як віра сама себе виправдовує в найрізноманітніших моментах життя: від інтимних, щирих, відвертих стосунків до антисоціальних, девіантних, егоїстичних учинків.

У.Джеймс не прагнув заперечити функціональну цінність мисленнєвих процесів. Останні він поставив на другорядне місце, бо інтелект за своєю суттю – пасивний, а тому й не здатен стимулювати активність свідомості (як пізнавальну, так і практичну). Активізує свідомість лише воля. Це пояснює, чому У.Джеймс протиставив класичному гносеологічному суб'єкту, пасивному спостерігачеві, конкретну живу людину, яка прагне не пізнати світ, а пережити його. Проблема істини такий суб'єкт приймає не як проблему гносеології, а як проблему власного життя.

Саме тому У.Джеймс і захищає право суб'єкта вірити в будь-яку гіпотезу, якщо вона може принести йому задоволення. Цим самим він не бере до уваги факт достовірності, як форми вираження істини в знанні, на чому будувалася вся класична гносеологія. “Для прагматиста істинні твердження не є істинними в тому значенні, що вони відповідають реальності” [10, с.28]. Цим філософ значно спростив проблему відношення істини й цінності, адже вирішував її лише на рівні психічного зрізу індивідуальної свідомості. Він не піднімав питання істинності наукових гіпотез, тому що вважав, що наука не стосується проблем цінностей свідомості. Для У.Джеймса лише віра має значний вплив на знання, здатна його спрямовувати. Справжнє знання народжується з віри, що опирається на інтуїцію. Тому віра, власне, і є гіпотезою, без якої неможливі існування та розвиток науки.

Істотною перевагою стосовно науки У.Джеймс наділяє релігійний досвід, адже той зближує суб'єкта з дійсністю, закритою для інтелекту. Між ідеями науки та релігійними віруваннями стираються істотні відмінності, бо вони – вираження активності неінтелектуальної природи суб'єкта. Тому релігійним віруванням філософ надає статус істинних, застосовувавши до них лише тест на їхні практичні наслідки: “Якщо я вірю в релігійну гіпотезу, а вона виявиться хибною, то я нічого не втрачу й не буду в гіршому становищі, ніж атеїст. Якщо вона виявиться істинною, то я буду у виграші, так як забезпечу себе спасінням. Який же сенс із невір'я чи сумніву втратити свій єдиний шанс залишитися у виграші?” [6, с.31]. Іншими словами, сама віра в істинність деякого судження може зробити його істинним, а “віра у факт може сприяти виникненню останнього” [6, с.28].

У.Джеймс не торкається питання відповідності змісту релігійних вірувань їх об'єкту, обмежується лише реальним фактом релігійних переживань. Його цікавила не проблема Бога, а проблема людини, тому доктрина “релігійного досвіду” У.Джеймса стала джерелом подальших “гуманістичних” інтерпретацій релігії в концепціях Дж.Дьюї, К.Юнга, З.Фрейда, Е.Фромма.

Під ідейним впливом Дж.Дьюї та Ф.Міллера ранній варіант концепції істини У.Джеймса в подальшому набув трансформацій у бік гуманізму, чим опозиціонував класичній гносеології з її пошуком “холодної і безпристрасної” наукової істини. Таким чином, філософ намагається очистити істину від множини характеристик, нагромаджених у процесі розвитку західної філософії, ніби забираючи її зі сфери чистих гносеологічних розмірковувань, наближуючи до реального життя, “гуманізуючи”. І це цілком зрозуміло, бо прагматизм цікавить реальна, жива людина з її пристрастями, потребами, інтересами, яка прагне якнайкраще влаштуватися у Всесвіті, досягнути цілей, вирішити проблеми тощо. Саме тому він і відмовляється “від абстракцій і недоступних речей, від словесних рішень, від кепських апіорних аргументів, від негнучких принципів, від замкнутих систем, від уявних абсолютів і початків. Він обертається до конкретного, до доступного, до фактів, до дії, до влади... Це означає відкритий простір, усе розмаїття природи на противагу догмі, штучності та домаганням на довершену істину...” [4, с.29].

Саме це надає У.Джеймсу можливість назвати істину одним із різновидів блага. “Якби в істинних ідеях, – продовжує філософ далі, – не було блага для життя, якби знання їх було позитивно невивідним, а корисними були б тільки помилкові ідеї, то ніколи б не сформувалася догма про те, що істина має божественну природу й безцінна, а шукати її – обов'язок кожного. У такому світі нашим обов'язком радше було б остерігатися істини”

[4, с.40]. Істина сприяє самореалізації індивіда, його життєвому успіху, хоча і володіння нею не є самоціллю. Це – засіб для задоволення інших життєвих потреб.

Індивід, за У.Джеймсом, здатен самостійно сконструювати власну реальність відповідно до своїх інтересів. Але при цьому він повинен проявити ініціативу, випробовувати правильний шлях дії, досягнути успіху, а також “з кожного слова видобути його практичну “готівкову” вартість, змушуючи працювати в рамках свого досвіду” [4, с.29]. Таким чином, філософ дає практичні рекомендації для життя, що лише на перший погляд носять утилітарне забарвлення. Глибше, по суті, джеймсівський прагматизм можна назвати своєрідним дороговказом до цілеспрямованості, відповідальності, “дисципліни вчинків” тощо.

У.Джеймс не займався проблемами логіки й специфікою пізнавального процесу. Створивши власний метод – прагматичний, що, з одного боку, є методом витлумачення конкуруючих думок, примирення суперечок між протилежними філософськими таборами: емпіризмом, “що любить факти в їх первісному розмаїтті”, та раціоналізмом, “що шанує абстрактні та вічні принципи” [4, с.10], а з іншого – “певною генетичною теорією того, що ми називаємо істиною” [4, с.35], філософ наперед визначив хід побудови власного бачення проблеми істини, що вилилося в окрему оригінальну західну концепцію.

У.Джеймс добре розумів, що усталені філософські системи пропонують власний погляд на світ, висуваючи при цьому й різні шляхи досягнення та розуміння істини, тим самим вступаючи між собою у конфлікт. “Ми завжди, – пише філософ, – зустрічаємося з емпіризмом з його приниженням людини і браком віри; або ж знаходимо раціоналістичну філософію, яка насправді може називати себе релігійною, оскільки позбавлена контакту з конкретними фактами, їй чужі наші радості й печалі” [4, с.15]. Для того, щоб вийти з такого роду дилеми, У.Джеймс виводить кардинальну необхідність появи нового методу, що здатен “залишатися релігійним, подібно до раціоналізму, але водночас, подібно до емпіричних систем, він спроможний зберігати найближчу близькість до фактів” [4, с.21].

Цим методом У.Джеймс виходить на так званий “компромісний” критерій істини [1, с.163], бо “ще ніколи не було згоди про якийсь-то конкретний критерій встановлення істини” [5, с.46]. Взята до уваги певна гіпотеза, вважає філософ, може бути або “живою”, або “мертвою” (це не властивості цієї гіпотези, а результати суб’єктивного ставлення до неї). Усе залежатиме від самого індивіда. Якщо він застосує її для себе, вона буде “живою”, якщо ні – “мертвою”. У даному випадку “відчувається бажання перевести увагу з проблеми об’єктивної істинності теорії чи гіпотези на питання про психологічну готовність індивіда прийняти ту чи іншу думку, незалежно від того, істинна вона чи ні” [7, с.161].

Прагматизм У.Джеймса заперечує істину як властивість, іманентно притаманну ідеям: “Істинність якої-небудь ідеї не є якоюсь незмінною нерухомою вродженою властивістю. Ідея інколи стає істинною. Ідея стає істинною, робиться істинною завдяки подіям. Її правдивість – це насправді подія, процес, і саме процес її верифікації, самоперевірки. Її цінність і значення – це процес підтвердження її цінності. Тут йдеться про певні практичні наслідки верифікованої й підтвердженої ідеї” [4, с.94]. Вона не дана нам із самого початку, її треба досягнути або, точніше, вона має бути створена, сконструйована індивідом. До перевірки істинний статус ідеї залишається “нульовим”, бо вона є ні істинною, ні хибною і не матиме жодного значення до того часу, поки не дасть конкретний результат, реальні практичні наслідки, що відповідають очікуванням індивіда. Такий підхід У.Джеймса до істини С.Хук назвав “експериментальною теорією істини” [11, с.9]. “Тим, хто прагне перевірити своє знання прагматизму, – пише американський дослідник, – я запропонував би перевести прагматичну теорію істини на мову експериментальної теорії істини, згідно з якою істинність будь-якого судження про природу, суспільство чи людину в кінцевому рахунку визначається результатом якого-небудь експерименту” [11, с.9]. Саме перевірка думок, за У.Джеймсом, дозволяє поділити їх на ті, що ефективно працюють (у цьому випадку вони істинні), і ті, що за своєю суттю є некорисними (тобто хибними). Це

говорить про те, що, з одного боку, істини не відкриваються в процесі перевірки, а створюються, з іншого, – абсолютним їх критерієм є успіх [9, с.277].

З вищесказаного стає зрозумілим, чому У.Джеймс надає іншого звучання і самій філософії. Вона повинна відмовитися від вивчення основ буття і пізнання на користь відшліфовування методів вирішення різноманітних проблемних ситуацій життя. Шляхом перевірки У.Джеймс бажає переконатися також і в цінності вживаних у філософії понять. Він звертається до науки, де всі гіпотези перекладаються на мову фактів, а також широко використовується євангельське правило: “за плодами пізнаєте їх”. Саме тому даний принцип прагматизм повинен увести і в філософію, бо її поняття не є чисто ізольованими і самодостатніми. Їх цінність – у конкретних наслідках, результатах від використання. Такою є ще одна особливість розуміння У.Джеймсом поняття “істина”.

Варто врахувати й те, що істинність чи хибність ідеї може виявитися ще до того, як розпочнеться її перевірка [1, с.114]. Крім того, проблема істини вирішується в У.Джеймса заміною актуальної перевірки умовною. Це ще один із важливих моментів прагматичної концепції. Істина, таким чином, може ґрунтуватися на довірі (“кредитна система істин”). Це означає, що зовсім не обов’язково, щоб вона перевірялася кожного разу, як її висловлюють. Достатньо однієї такої перевірки. Крім того, у процесі комунікації можливий обмін такими перевіреними істинами: “ви приймаєте від мене перевірку якої-небудь речі, я приймаю вашу про яку-небудь іншу. Ми торгуємо один з одним своїми істинами. Але вся ця надбудова стоїть на фундаменті перевірених кимось конкретних переконань” [4, с.97]. За “кредитною системою істин”, для індивіда думка, навіть не маючи жодної користі, чи взагалі шкідлива, є також істинною, якщо приносить користь для інших, сприяючи у життєвих ситуаціях. Її треба вважати істинною ніби “в кредит”. Насправді, якщо практична цінність (тобто істинність) ідей залежить від цінності їх об’єктів, а один і той самий об’єкт не завжди цінний для нас однаково, то й істинність ідей буде змінюватися. Більше того, відмова від “кредитної теорії істини” прирікає індивіда на перевірку немов би “на власній шкурі” кожної ідеї, що, звичайно, досить істотно ускладнить життя, будучи практично шкідливим. Таким чином, ідучи за критеріями істинності, прийнятими в прагматизмі, ідея відмови від даної теорії – ідея неістинна. Отже, “кредитна теорія істини” неодмінно повинна отримати право громадянства у філософії [13, с.7].

Вищесказане свідчить, що концепція істини У.Джеймса не будується виключно на “рафінованому” прагматизмі. “Обмін” істинами без перевірки – суттєвий елемент конвенційної концепції істини (істинне – це те, що домовлено вважати таким у колах зацікавлених або експертів).

За У.Джеймсом, новонароджені істини повинні узгоджуватися з тими, що вже збереглися в досвіді, пройшовши всі рівні верифікації. У протилежному випадку такі ідеї відкинуть як непотрібні, бо дисгармонізують усю систему наявних, сформованих, корисних для життя індивіда істин, яких У.Джеймс наділяє інстинктом самозбереження й здатністю до боротьби за своє місце в структурі досвіду. Таким чином, цілком зрозуміло, що абсолютно істинними будуть ті ідеї, які при динамічному зростанні знань залишатимуться незмінними. “Абсолютно істинне є тим ідеальним пунктом, де перетнуться колись усі наші тимчасові істини. Йому цілковито відповідає довершено мудра людина й цілком довершений досвід; якщо всі ці ідеальні поняття будуть коли-небудь реалізовані, то це трапиться одночасно. А тим часом ми повинні жити тими істинами, які можемо досягнути сьогодні, й бути готовими назвати їх хибними завтра” [4, с.104].

В ідеї У.Джеймса про узгодження нових істин із тими, що вже збережені в досвіді, чітко прослідковується вплив когерентної концепції істинності (знання є істинним, якщо воно узгоджується з ширшою системою знання). А це вагомий аргумент на користь тієї версії, що прийняті трактування концепції істини американського філософа, як виключно “прагматичної”, є однобокими, стереотипними та, урешті-решт, невиправданими у своїй однозначності.

Таким чином, прагматична концепція істини У.Джеймса пропонує новий підхід до однієї з найскладніших проблем гносеології – проблеми істини. Остання очищується від її

класичного варіанта вирішення. З одного боку, У.Джеймс оминає питання про необхідність шліфування мовного, методологічного, термінологічного апарату науки, не враховує, поряд із суто практичним інтересом науковців, їх інтелектуальну допитливість, зачарованість загадками світобудови. З іншого боку, важливість і новизна прагматичної концепції істини У.Джеймса якраз у тому, що вона стала засадничою для оцінки не лише наукового, але й будь-якого знання в цілому [8, с.8]. Про це говорять такі ключові моменти цієї концепції: істина – це та ідея, що веде до успіху в індивідуальному досвіді, “працює”, має практичні наслідки, відповідає очікуванням індивіда (але помилковим є її зведення до корисності, вигоди, успіху, бо останні – лише критерії); істина проходить перевірку через свої практичні наслідки, що говорить і про те, що вона створюється в такому процесі, а не дається в готовому вигляді; становлення істинності ідеї – динамічний рух, тому самі істини не є чимось незмінним, статичним; істина залежна від застосування, а тому й відносна за своїм характером; істина може ґрунтуватися на довірі (“кредитна система істин”); істина повинна бути сумісною з усім попереднім запасом істин і з новими фактами тощо.

Крім того, погляди на істину У.Джеймса як у їх ранньому варіанті, волюнтаристському, так і в пізнішому наскрізь просякнуті гуманізмом. Саме такий підхід до істини розширює її розуміння, відкриває можливість підійти до неї з боку інтересів окремої людини, а не лише як до кінцевої цілі пізнання. А це ще один момент, що вимагає відзначення, на який необхідно звертати увагу в подальших дослідженнях філософської творчості У.Джеймса.

1. Богомолов А. С. Англо-американская буржуазная философия эпохи империализма / А. С. Богомолов. – М. : Мысль, 1964. – 421 с.
2. Буржуазная философия XX века. – М. : Политиздат, 1974. – 335 с.
3. Гегель Г. В. Лекции по истории философии : сочинения / Г. В. Гегель. – М. : Соцэкгиз, 1932. – Т. 9. – 716 с.
4. Джеймс В. Прагматизм / В. Джеймс. – К. : Альтернативи, 2000. – 144 с.
5. Джеймс У. Воля к вере / У. Джеймс. – М. : Республика, 1997. – 274 с.
6. Джеймс У. Зависимость веры от воли / У. Джеймс. – М. ; С.-Пб., 1904. – 241 с.
7. Єрмоленко Д. В. Современная буржуазная философия США / Д. В. Єрмоленко. – М. : Междунар. отношения, 1965. – 368 с.
8. Петрушенко В. Л. Філософія істини : істина в історико-філософських підходах та концепціях / В. Л. Петрушенко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Філософські науки. – 2004. – № 498. – С. 3–16.
9. Предмет і проблематика філософії : навчальний посібник / за заг. ред. М. А. Скринника. – Львів : Львівський банківський інститут Національного банку України, 2001. – 485 с.
10. Рорті Р. Прагматизм і філософія / Р. Рорті // Після філософії : кінець чи трансформація? / пер. з англ. ; упоряд. К. Байнес [та ін.]. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 432 с.
11. Хук С. Философия американского прагматизма / С. Хук // Америка. – 1963. – № 80. – С. 7–11.
12. Философия / за ред. В. Г. Воронкова. – К., 2004. – 327 с.
13. Бурмистров С.Л. Уильям Джеймс. – <http://anthropology.ru/ru/texts//burmistr/james.html>

In the article the problem of truth in philosophy of W. James is researched. The author analyses essence and maintenance of pragmatic conception of truth of the american philosopher and selects two its versions: early (voluntarism version) and late version (combination of ideas of humanism and instrumentalism). The important value has an accent on the humanism measuring of truth. The article overcomes a stereotype valuation of gnosiology of W. James.

Key words: truth, “the will to believe”, pragmatic method, religious experience.